

HÂFÎ HAN

(خوافی خان)

Hâfî Hân Muhammed
Hâşim Nizâmülmülkî
(ö. 1135/1722'den sonra)

Müntehabü'l-lübâb adlı
eseriyle meşhur olan
tarihçi ve devlet adamı.

Horasan'ın Türbetihayderî kazasına bağlı Hâf'tan Hindistan'a göç eden bir aileye mensuptur. Bundan dolayı Bâbürlü Hükümdarı Nâsırüddin Muhammed Şah tarafından kendisine Hâfî Han unvanı verilmiştir. Kitabındaki bilgilerden yaklaşık 1074'te (1663-64) doğduğu anlaşılmaktadır. Babası Hâce Mîr, I. Şah Cihan'ın küçük oğlu Murad Bahş'ın yakın adamı idi. Hâce Mîr Murad Bahş'ın taht mücadelesine katılmış ve Sâmûgarh Savaşı'nda (Haziran 1658) yaralanmıştır. Hâfî Han çeşitli devlet görevlerinde çalıştı. Evrengzib (1658-1707) ve I. Bahadır Şah (1707-1712) devirlerinde Dekken ve Gucerât'ta memuriyette bulundu. Yarımada'nın en önemli limanı ve ticaret merkezi Süret'te Bâbürlüler adına kararlar verdi. I. Bahadır Şah'ın saltanatının ilk zamanlarında Çampânîr valiliğine tayin edildi (Storey, I/1, s. 464). Bir ara Mustafaâbâd şehrinin emniyetine ve fevcdârlığına getirildi. Nâsırüddin Muhammed Şah ile (1719-1748) iyi münasebetler kurdu. Aynı zamanda Me'âşirü'l-ümerâ' müellifi Samâüddevle Şah Nevâz Han'la da dostluğunu ilerletti. Haydarâbâd'da Nizâmülmülk Âsafcâh'ın hizmetine girip son günlerini burada geçirdiğinden Nizâmülmülkî nisbesiyle de anılır. Hâfî Han'ın nerede ve ne zaman öldüğü belli değildir. Ancak *Müntehabü'l-lübâb*'da anlatılan en son olay dikkate alınırsa 1136'da (1723-24) hayatıta olduğu anlaşılır.

Hâfî Han'ın Hint-İslâm tarihine dair *Müntehabü'l-lübâb* adlı eseri üç ciltten ibarettir. I. ciltte Muhammed b. Kâsım es-Sekafî'nin Hindistan'a ilk seferinden, Gazneliler, Gurlular, Delhi Türk sultanlıkları, Halaçiler, Tuğluklular, Seyyidler ve Lûdîler'den söz edilmektedir. Bu kısım umumi İslâm tarihlerinden derlenmiştir. II. cilt Bâbürlü, Hümâyûn, Ekber Şah, Cihangir, Şah Cihan, Evrengzib, Bahadır Şah ve halefleri gibi hükümdarların tarihini ihtiva etmekte ve Nâsırüddin Muhammed'in beşinci saltanat yılında (1136/1723-24) sona ermektedir. Hâfî Han bu kısımda daha önce yazılan tarihler-

den faydalanmış, kendi dönemindeki hadiselerle ilgili olarak şahsî gözlemlerine de yer vermiştir. III. cilt Hindistan'daki mahallî hânedanlarla ilgilidir. Müellif eserini yazarken daha çok Firişte'nin *Târîh-i Firişte* ve Nûrülhak ed-Dihlevî'nin *Zikr-ü'l-mülûk (Târîh-i Hakîkî)* adlı eserlerinden istifade etmiş ve bu arada Dekken'e dair önemli bilgiler vermiştir. *Müntehabü'l-lübâb* kaynakları açısından güvenilir bir eserdir. Hâfî Han, kendi müşahedeleri dışında babası ve yakınlarının bilgilerine de başvurmuştur. Eserin en önemli kısmı Şah Cihan ve Evrengzib'in dönemlerine ait olan bölümüdür. Üslûbu, muhtasar oluşu ve tarafsızlığı sebebiyle Şark-İslâm dünyasında beğenilen bir eser olan *Müntehabü'l-lübâb*, Abdülkâdir el-Bedâûnî'nin eseri hariç Hindistan'ın mahallî tarihleri arasında en dikkate değer kitaptır.

Müntehabü'l-lübâb'ın yazmaları hakkında Storey ayrıntılı bilgi vermiştir. Eserin II. cildi, *The Muntakhāb al-Lubāb of Khāfi Khān* adıyla Mevlevî Kebîrüdî Ahmed ve Gulâm Kâdir tarafından (Calcutta 1860-1874), III. cildin Dekken'de hüküm süren hânedanlara ait kısmı *Muntakhāb al-Lubāb by Khāfi Khān* adıyla Wolseley Haig tarafından Bibliotheca Indica serisinde (Calcutta 1909-1925) yayımlanmış, bazı bölümleri de İngilizce'ye çevrilmiştir (Elliot-Dowson, *The History of India*, VII, 211-533; Moinul Haq, "Khāfi Khan's History of 'Ālamgīr", *JPHS*, XII [1964], s. 255-290; XIII [1965], s. 44-86, 168-199; XVII [1969], s. 41-64, 109-140, 251-290; XVIII [1970], s. 39-70, 140-155, 191-218, 258-300; XIX [1971], s. 113-144, 175-222).

W. Nassau Lees ("Materials for the History of India for the Six Hundred Years of Mohammadan Rule, Previous to the Foundation of the British Empire", *JRAS*, III [1868], s. 414-477) ve H. M. Elliot - J. Dowson (*The History of India*, VII, 207-210) *Müntehabü'l-lübâb*'ın 600 yıllık Hint-İslâm tarihi açısından önemi üzerinde durmuşlardır.

Hâfî Han, Hindistan'daki küçük müslüman sultanlıklar ve hânedanlarla ilgili bir eser daha yazmış, ancak bu eser tam olarak günümüze ulaşmamıştır. Kitabın çok küçük bir parçası Londra India Office Library'de bulunmaktadır (Ethé, s. 158). Beveridge, bunun fazla bir değer ifade etmediğini ve muhtemelen *Târîh-i Firişte*'nin özeti olduğunu söylemektedir (*EP* [İng.], IV, 914).

BİBLİYOGRAFYA :

Rieu, *Catalogue of the Persian Manuscripts*, I, 232-236; Ethé, *Catalogue of the Persian Manuscripts*, s. 158; Storey, *Persian Literature*, I/1, s. 460-470; H. M. Elliot - J. Dowson, *The History of India*, Delhi 1990, VII, 207-210; W. Nassau Lees, "Materials for the History of India for the Six Hundred Years of Mohammadan Rule Previous to the Foundation of the British Empire", *JRAS*, III (1868), s. 414-477; S. Moinul Haq, "Khāfi Khan's History of 'Ālamgīr", *JPHS*, XVII (1969), s. 4-64; H. Beveridge, "Hāfî Han", *IA*, V/1, s. 80-81; a.m.f., "Khawāfi Khān", *EP* (İng.), IV, 914-915.

ENVER KONUKÇU

HAFÎ SÜLÜS

(bk. SÜLÜS).

HAFİD

(الحفید)

Mâlikî âlimleri

İbn Merzûk ile İbn Rüşd'ün lakabı
(bk. İBN MERZÛK el-HAFİD;
İBN RÜŞD).

HAFİD EFENDİ

(ö. 1811)

Osmanlı kazaskeri ve âlimi.

Asıl adı Mehmed olup dedesi Reîsül-küttâb Mustafa Efendi'ye nisbetle "Hafid" ismiyle meşhur olmuştur. Şeyhülislâm Mustafa Âşir Efendi'nin oğludur. Düzenli bir medrese eğitimi gördü. Çeşitli yerlerde müderrislik ve kadılık yaptıktan sonra 1799'da İstanbul kadısı oldu. 1807'de İstanbul'da Kabakçı Mustafa önderliğinde çıkan isyanı destekledi ve III. Selim'in tahttan indirilmesinde rol oynadı. Bu faaliyetinden dolayı yeni padişah IV. Mustafa tarafından Anadolu kazaskerliğine yükseltildi. Ancak kısa süre sonra Alemdar Mustafa Paşa IV. Mustafa'yı tahttan indirince görevinden alındı. İdamdan Kaptanıderyâ Râmiz Paşa'nın aracılığı ile kurtuldu ve memleketi Kastamonu'ya sürgün edildi. II. Mahmud zamanında affedilerek İstanbul'a döndü. 1810 yılında Rumeli kazaskerliğine getirildi. 21 Aralık 1811'de vefat etti. Babasının, Bahçekapı'daki evinin haziresinde inşa ettirdiği kütüphanenin bahçesinde bulunan mezarı yanına defnedildi. Kabri, bu kütüphanenin kaldırılmasından sonra Fındıklı'daki Pîrî Mehmed Paşa Tekkesi haziresine nakledilmiştir.

Eserleri. 1. *Sefînetü'l-vüzerâ*. Osmanlı Devleti'nde kaptan-ı deryalık görevinde

bulunan kişilerin biyografilerinin kronolojik sıra ile verildiği bir eserdir. Türünün ilk örneği olan *Sefinetü'l-vüzerâ*'da, İstanbul muhasarasına katılan Baltaoğlu Süleyman Bey'den 1792'de kaptan-ı deryâliğe getirilen Küçük Hüseyin Paşa'ya kadar kaptan paşalardan söz edilmektedir. Hafid Efendi eserini Kaptanı-deryâ Küçük Hüseyin Paşa'ya sunmuştur. İsmet Parmaksızoğlu, *Sefinetü'l-vüzerâ*'yı İstanbul Üniversitesi (TY, nr. 40) ve Süleymaniye (Âşir Efendi, nr. 245) kütüphanelerindeki yazmalarını karşılaştırarak yayıma hazırlamış, ayrıca Hafid Efendi'nin bıraktığı yerden 1865'te kaptan-ı deryâ olan Halil İbrâhim Paşa'ya kadar bu göreve getirilen kaptan paşaların biyografilerini de esere eklemiştir (İstanbul 1952). 2. *Kitâbü Câmi' fi hak-ı'l-hilâfe ve's-saltana*. Hafid Efendi'nin III. Mustafa'ya ithaf ettiği bu eserinin bir nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndedir (Revan Köşkü, nr. 382). 3. *Mehâhul'-miyâh*. İstanbul sularına dair bir eserdir (İstanbul 1212, 1271). 4. *ed-Dürerü'l-müntehabâtü'l-mensûre fi islâhi'l-galatâtü'l-meshûre*. 1804 yılında telif edilen eser *Galatât-ı Hafid Efendi* diye meşhur olmuştur. Müellif kitabın Arapça mukaddimesinde bazı âlimlerin galat kelimelere dair müstakil eserler yazdıklarını, bunların en tanınmışının Harîrî'nin *Dürrütü'l-ğavvâs fi evhâmi'l-havâşş*'i olduğunu, Arap dilinde bu esere birçok hâşiyeye ve şerh yazıldığını, Osmanlı âlimlerinden Kemalpaşazâde ile Ebüssuûd Efendi'nin de bu konuda birer eser kaleme aldıklarını söyler. Ancak bu müelliflerin eserlerinde sadece Arapça'daki galat kelimeler üzerinde durduklarını, halbuki Türkçe'de ve özellikle İstanbul halkının konuşma dilinde Arapça kelimelerin yanında Farsça ve Yunanca kelimelerin de bulunduğunu, bir kısım kelimelerin ise Çağatay Türkçesi'nden geldiğini ve konu hakkındaki çalışmaların azlığı yüzünden galat kelimelerin gide-rek yaygınlaştığını ifade eder. Kendisinin fazla ayrıntıya girmeden bu eserinde önemli galatları bir araya getirdiğini belirten Hafid Efendi halkın yaygın şekilde kullandığı galatları, bir kısım dil bilginlerinin mutlak surette veya bazı durumlarda câiz gördüğü galatlar, dil bilginlerinin uygun görmediği, ancak ilim adamları arasında yaygınlık kazanıp çeşitli eserlerde kullanılan galatlar ve hiçbir âlimin uygun görmeyip kullanmadığı galatlar şeklinde üç gruba ayırır. Müellif, alfabe-

tik olarak sıraladığı Arapça, Farsça ve Çağatay Türkçesi kökenli 1000'i aşkın galatın tanımını ve etimolojisini yaptıktan sonra bu kelimelerin Arapça ve Farsça'daki karşılıklarını da verir. Kitabın en dikkat çekici tarafı, sadece tanımla yetinilmeyip bir kelimeyle ilgili başka kelimelerin de kaydedilerek tarihi, dinî, içtimai ve folklorik bilgilerin çok geniş şekilde verilmesidir. Meselâ bir ölçek olan "erdeb" kelimesi anlatılırken diğer ölçü birimlerine geçilmiş, bunlar hakkında geniş açıklamalar yapıldıktan sonra sike darbindan ve sikkenin ölçüsünün tagşışından bahsedilmiş, bu arada İslâm dünyasında ilk darphânenin kuruluşuna dair bilgi verilmiş, daha sonra sadaka-ı fıtr miktarının tesbiti konusu üzerinde durulmuştur. Aynı şekilde "kalem" kelimesi ele alınıp kalemle ilgili bilgi verildikten sonra "kitap" ve "yazı" başlıkları altında yazı sanatı anlatılmış, yazının tarihî gelişimi tablolar halinde çeşitli yazı örnekleriyle gösterilmiştir. "Mûsiki" kelimesinde mûsiki tarihine ait açıklamaların ardından mûsiki makamlarına geçilmekte, burada da konuyla ilgili birçok tablo ve cetvel yer almaktadır. Eser bu özellikleriyle bir galatât kitabı olmanın yanında ansiklopedik bilgiler ihtiva eden bir eser olarak da değerlendirilebilir. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde iki yazma nüshası bulunan (Emanet Hazinesi, nr. 2043, 2044) *Galatât-ı Hafid Efendi*

Hafid
Efendi'nin
*Sefinetü'l-
vüzerâ*
adlı eserinin
ilk iki sayfası
(Süleymaniye Ktp.,
Âşir Efendi,
nr. 245)

İstanbul'da basılmıştır (1221). Hafid Efendi ayrıca, Teftâzânî'nin *Şerhu'l-'Akâ'id-i-Nesefiyye*'sine Hayâlî tarafından yazılan hâşiyeye bir hâşiyeye yazmıştır (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 2195).

Osmanlı Türkleri'nde kırk hadis toplama geleneğine Hafid Efendi'nin de uyduğu ve bu konuda Arapça bir eser kaleme aldığı belirtilmekte (TA, XVIII, 312), bunun yanında kendisine *Tercüme-i Sî Fasl* adında bir eser daha ifade edilmektedir (TCYK, s. 851).

Hafid Efendi kitaplarını, dedesi Reisül-küttâb Mustafa Efendi tarafından kurulan ve babası Şeyhülislâm Âşir Efendi tarafından geliştirilen kütüphaneye vakfetmiştir. Günümüzde Süleymaniye Kütüphanesi'nin bir bölümünü oluşturan ve 416 ciltten meydana gelen bu kitap koleksiyonu ile birlikte İstanbul'un çeşitli semtlerinde bulunan ev, arsa, bağ, bahçe, çiftlik, tarla, hamam vb. gayri menkullerini de vakfederek bunlarla ilgili vakıfnâmeler tertip etmiştir (Süleymaniye Ktp., Hafid Efendi, nr. 486).

BİBLİYOGRAFYA :

Sefinetü'l-vüzerâ, nâşirin önsözü, s. 3-11; *Sicill-i Osmânî*, II, 235; *Osmanlı Müellifleri*, I, 283; TCYK, s. 681-682, 851-852; Karatay, *Türkçe Yazmalar*, I, 133; II, 42; Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 375-376; Özege, *Katalog*, I, 311; III, 1066; Erünsal, *Türk Kütüphaneleri Tarihi II*, s. 93, 120-121; a.mlf., "Âşir Efendi Kütüphanesi", *DİA*, IV, 8; Nihal Atsız, "Hafid Efendi", *TA*, XVIII, 312.

ABDÜLKADİR ÖZCAN